

ПОСТПОЗИТИВІСТСЬКІ
КОНЦЕПЦІЇ В
БУХГАЛТЕРСЬКИХ
НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ

1. СУТНІСТЬ ПОЗИТИВІЗМУ І ПОСТПОЗИТИВІЗМУ

0. Метафізика — це наука про речі, спосіб з'ясування світоглядних питань (сенс життя — основне питання філософії тощо), які не піддаються досягненню за допомогою експерименту та методів конкретних наук;

1. Позитивізм – (франц. positivisme — умовний, позитивний, побудований на думці) — філософський напрям, який єдиним джерелом істинного знання проголошує емпіричний досвід, заперечуючи пізнавальну цінність філософських знань, теоретичного мислення (Огюст Конт, 1830 рр.).

Він не тільки занурює філософію в наукову проблематику, а намагається і розбудувати філософію на основі критеріїв науковості, характерних для природознавства (конкретних або точних наук).

Основні ідеї та настанови позитивізму можна звести до таких тверджень:

- 1. Справжня наука не виходить за сферу фактів, за межі чуттєвого даного. Вона не гониться за невловимими першоосновами і першопричинами. Звідси бере початок **заперечення метафізики**, яка не дотримується цієї вимоги.*
- 2. Наука, яка вивчає факти, є всемогутньою. Не існує меж науковому пізнанню.*
- 3. Суспільство також підлягає науковому пізнанню. Наукою про суспільство є соціологія.*
- 4. Розвиток науки і техніки, а також соціології є запорукою суспільного прогресу*

2. Неопозитивізм (грец. neos — новий і лат. positivus — умовний, позитивний) — один із основних напрямів філософії ХХ ст., який зводить філософію до аналізу мови науки і намагається вилучити з науки поняття («метафізичні залишки»), які, на його думку, не ґрунтуються на фактах.

Три волны позитивизма

	характеристика	представители
Классический позитивизм конец 19в.	Философия должна систематизировать и обобщать научные знания, а не объяснять их	Огюст Конт
Эмпириокритицизм 19-20 век.	Наука должна отвечать на вопрос «как» а не «почему»	Э. Мах, А. Пуанкаре Р. Авенариус
Неопозитивизм Логический позитивизм 30 гг. 20 в.	Сведение философии к логическому анализу языка науки Принцип верификации	Б. Рассел Р. Карнап К. Гедель М. Шлик

Емпіріокритицизм — філософський напрям, (засновник - [Р.Авенаріус](#)) відправним пунктом якого є не мислення чи суб'єкт, не матеріальний, не матерія чи об'єкт, а чистий досвід в тому вигляді, в якому він безпосередньо пізнається людьми.

3. Постпозитивістський підхід передбачає, що задачею науки є не лише аналіз самого наукового знання – побудова наукових теорій, обґрунтування їх концептуально-аксіоматичної структури, а **дослідження процесу розвитку знання**.

На відміну від традиційного позитивізму, який зосереджувався на гносеологічній проблемі співвідношення фактів і теорії, вони звернули увагу на дослідження ролі соціальних факторів у розвитку науки. Йдеться, зокрема, про вплив соціальних відносин (демократії та тоталітаризму), наукової спільноти, прийнятих вченими критеріїв і оцінок науковості на розвиток наукового знання. Такий підхід суперечив концепції логічного позитивізму, а його розвиток був пов'язаний з працями К. Поппера та його послідовниками і критиками, яких об'єднувала загальна опозиція позитивізму (І. Лакатос, Т.С. Кун, С. Тулмін, П. Фейерабенд).

Застосування постпозитивістських концепцій наукових змін в бухгалтерському обліку дозволяє прослідкувати розвиток його науки не лише в статичній площині, без врахування контексту людської культури, а й з врахуванням динаміки наукових знань, залучаючи різноманітні зовнішні до структури бухгалтерського обліку фактори: історичні, психологічні, соціокультурні (табл. 1).

Таблиця 1. Методології, концепції наукових змін вчених-постпозитивістів

№	Автор концепції	Характеристика концепції
1	К. Поппер	<i>Теорія фальсифікацій</i> . В її основу покладено принцип безкомпромісної критики та принципової гіпотетичності знання. Основною проблемою досліджень К. Поппера було зростання наукового знання, проблема демаркації науки і не науки (метафізики). В заміну позитивістській верифікації він запропонував використовувати принцип фальсифікаціонізму, за яким науковим вважається те, що може бути спростоване. Задача науки полягає в постійному самооновненні
2	М. Полані	<i>Концепція неявного особистісного знання</i> передбачає, що зміст наукових положень залежить від неявного контексту прихованого знання, “знання як”, що має в своїй основі інструментальний характер. Концепція дозволила пояснити наукову інтуїцію дією неявного знання, що дозволило поставити під сумнів тезу про деперсоніфікованість представлення наукового знання. В основу розробки концепції були покладені дослідження в сфері гештальт-психології
3	Т. Кун	<i>Парадигмальна теорія</i> побудована на чотирьох основних елементах: наукова парадигма, наукове співтовариство, нормальна наука, наукова революція. Взаємозв'язки між цими поняттями утворюють ядро моделі функціонування та розвитку науки, з яким пов'язані такі характеристики як “неспіввимірність” теорій, що належать до різних парадигм, “некумулятивний” характер змін, що відповідають “науковій революції” на протигагу “кумулятивному” характеру росту “нормальної науки”, наявність у парадигми явно невиражених елементів. Згідно парадигмальної теорії в періоди революцій виникає конкурентна боротьба пар “парадигма – співтовариство”, яка розгортається між співтовариствами. Тому перемога в цій боротьбі переважно визначається соціально-психологічними, а не змістовно-науковими факторами (це пов'язано з неспіввимірністю теорій, породжених різними парадигмами)
4	І. Лакатос	<i>Концепція науково-дослідницьких програм</i> передбачає перевірку на науковість сукупність послідовних теорій, які з'являються у зв'язку з необхідністю пояснення аномалій, які виникають. Наука розглядається в якості дослідницької програми, причини якої лежать в ній самій
5	С. Тулмін	<i>Еволюціоністська концепція</i> передбачає розгляд процесу пізнання на основі еволюційного підходу. Концепція висуває на передній план наукові поняття та передбачає розуміння зростання знань в результаті синтезу наявних понять, і тих понять, що знов утворюються. За концепцією поняття і розуміння є залежними від конкретної історичної ситуації і середовища застосування
6	П. Фейера-бенд	<i>Концепція “епістемологічного анархізму”</i> базується на розумінні зростання знань в результаті розмноження неспіввимірних теорій. Її основна теза полягає в тому, що в науці повинні бути відсутні будь-які жорсткі регламентації і заборони, універсальні принципи і рекомендації, будь-який поділ теорій і концепцій на наукові і ненаукові
7	Л. Лаудан	<i>Концепція дослідницьких традицій</i> передбачає відновлення наукової раціональності, під якою розуміється здатність вирішувати проблеми. Тобто наукові теорії можна порівнювати за кількістю і якістю вирішуваних проблем, а зростання наукової раціональності свідчить про прогрес науки. Наприклад, теорія Т має більше переваг ніж теорія Т*, якщо теорія Т допомагає вирішувати більше проблем, ніж Т*. Раціональним може бути визнано дослідження, що ґрунтується на ідеях, які не узгоджуються з наявною інформацією, оскільки дослідження одержує цінність тоді, коли воно призводить до вирішення проблем

2. ПАРАДИГМАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ НАУКИ Т. КУНА

Термін “парадигма” (від грецьк. παράδειγμα, – приклад, модель, зразок) має два значення. 1) Він використовувався в античній та середньовічній філософії як характеристика сфери вічних ідей, як першообраз, зразок, відповідно до якого бог-деміург створює світ суцього; 2) В сучасній філософії науки – це система теоретичних, методологічних та аксіологічних установок, прийнятих в якості зразка вирішення наукових задач, що розділяються всіма членами наукового співтовариства.

В філософію науки термін “парадигма” вперше був введений позитивістом Г. Бергманом для характеристики нормативності методології, який розумів під ним загальні принципи та стандарти методологічного дослідження. Проте найбільша заслуга в його популяризації і використанні належить Т.С. Куну.

Модель науки Т.С. Куна побудована на чотирьох основних елементах (рис. 1).

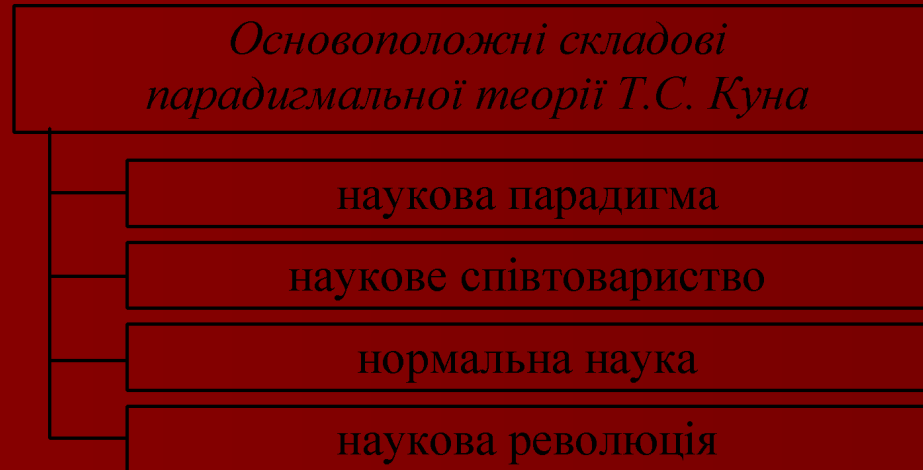

Рис. 1. Основні елементи теорії Т.С. Куна

Взаємозв'язки між цими поняттями утворюють ядро моделі функціонування та розвитку науки Т.С. Куна, з яким пов'язані такі характеристики як "неспіввимірність" теорій, що належать до різних парадигм, "некумулятивний" характер змін, що відповідають "науковій революції" на противагу "кумулятивному" характеру росту "нормальної науки", наявність у парадигми явно невиражених елементів.

Нормальна наука протиставляється **науковій революції**. Нормальна наука – це зростання наукового знання в рамках однієї парадигми. Парадигма – центральне поняття моделі Т.С. Куна – задає зразки, засоби постановки та вирішення проблем в рамках нормальної науки. Наукова революція – це зміна парадигми і, відповідно, перехід від однієї нормальної науки до іншої.

Цей перехід описується за допомогою пари понять “парадигма – співтовариство”, де розкривається інша сторона поняття “парадигми” – як певного центру, навколо якого об’єднується певне наукове співтовариство. Згідно моделі Т.С. Куна в періоди революцій виникає конкурентна боротьба пар “парадигма – співтовариство”, яка розгортається між співтовариствами. Тому перемога в цій боротьбі переважно визначається соціально-психологічними, а не змістовно-науковими факторами (це пов’язано з неспіввимірністю теорій, породжених різними парадигмами).

За Т.С. Куном протягом тривалих періодів нормальної науки», в науковій сфері господарює авторитет головної теорії, чи парадигми: для дослідників даної сфери вона визначає, які питання можуть тут виникати, які інтерпретації є законними та ін., і вчені, що працюють в рамках відповідної парадигми, утворюють певну школу, досить схожу на художні школи.

Ці нормальні фази перериваються раптовими та радикальними трансформаціями. Т.С. Кун називає їх “науковими революціями” – під час яких одна головна теорія (наприклад, механіка Галілея чи Ньютона) замінюється іншою (наприклад, механікою Ейнштейна та Гейзенберга).

Неоднозначність концепцій, які можуть виступати парадигмами, також підтверджує аналіз праць інших зарубіжних й вітчизняних дослідників (табл. 2).

Таблиця 2. Розуміння дослідниками парадигми бухгалтерського обліку

<i>Автор (рік)</i>	<i>Характеристика підходу</i>
В.Ф. Чуа (1988)	Бухгалтерська парадигма – парадигматичне протиставлення між подвійністю раціональних чи нераціональних (фіктивних чи нефіктивних рахунків), що припускає наявність “правильного”, “об’єктивного” плану дій, який використовується як еталон для визнання між конкуруючими версіями дійсності.
О.В. Крейніна (1996)	Парадигма бухгалтерського обліку – така постановка проблеми, яка в теорії прийнята більшістю (фундаментальна теоретична схема, стандарт).
Т.О. Терентьєва (2002)	Сукупність найпоширеніших поглядів бухгалтерів, що приймаються в якості зразка вирішення проблеми, для теорії бухгалтерського обліку утворює бухгалтерську парадигму.
Л.А. Чайковська (2007)	Парадигма – комплексна методологія дослідження бухгалтерського обліку, яка протягом декількох століть визначала коло проблем, досліджуваних в бухгалтерському обліку та способи їх аналізу та вирішення. Наявність сформованої облікової парадигми говорить про зрілість бухгалтерського обліку, як науки.

Таблиця 3. Розвиток науки за теорією Т.С. Куна

<i>№ з/п</i>	<i>Фази</i>	<i>Характеристика фази на теоретичному рівні</i>
1	Допарадигмальний період	Відсутність загальної парадигми. Розбіжності з приводу типології феноменів, що вивчаються. Відсутність загальноновизнаних спостережень та стандартних методик. Несистематичний збір даних
2	Основа парадигми	Поява типових результатів досліджень. Угоди відносно легітимних проблем та методів вирішень. Угоди відносно фундаментальних метафізичних питань
3	Нормальна наука	Дослідження – у вигляді подальшої розробки парадигми, “зачисток” і вирішення питань, що не вистачають. Ціль досліджень – не теоретичні інновації чи відкриття нових типів феноменів
4	Аномалії	Криза очікувань: виникнення нових феноменів, що не вписуються в традиційну парадигму
5	Криза	Розмивання парадигми і початок розвитку її декількох версій. Екстраординарні дослідження. Все під сумнівом. Філософські суперечки та спроби розвитку нових теорій
6	Революція	Заперечення старої і виникнення нової парадигми
7	Нова парадигма	Загальне визнання нових типових наукових відкриттів, нова угода “основах”. Нове проблемне сприйняття, нові рішення, нові методики

Таблиця 4. Бухгалтерські парадигми за Н.М. Малюгою

<i>Парадигми</i>	<i>Мета / завдання обліку</i>	<i>Техніка обліку</i>	<i>Об'єкти обліку</i>
1. Проста натуральна	Контроль за збереженням цінностей та забезпечення швидкого отримання інформації	Простий підрахунок предметів та явищ	Матеріальні об'єкти та розрахунки
2. Камеральна	Фіксація доходів і витрат, контроль за виконанням плану доходів та витрат	Простий підрахунок, подвійний запис	Матеріальні об'єкти та розрахунки, каса, бюджет
3. Проста монетарна	Облік майна, його стану та руху натуральних цінностей	Простий запис	Матеріальні об'єкти та розрахунки, результати використання майна господарства
4. Подвійна статична	Облік майна	Подвійний запис	Майно, нематеріальні активи, зобов'язання, дебіторська і кредиторська заборгованість, статутний капітал, амортизація
5. Подвійна динамічна	Визначення ефективності комерційної діяльності, фінансового результату діяльності	Приєм перманентної інвентаризації (оцінка за собівартістю)	Активи, капітал, зобов'язання
6. Подвійна інформаційна динаміка	Надання інформації заінтересованим користувачам	Широке застосування інформаційних технологій	Активи, капітал, зобов'язання, інтелектуальний капітал, природно-ресурсний потенціал, інформація

Види парадигмальних класифікацій бухгалтерського обліку

Рис. 2. Парадигмальні класифікації бухгалтерського обліку

Всіх дослідників, які використовують поняття парадигми в бухгалтерському обліку можна об'єднати в дві групи:

1) Представники першої групи "огульно" використовують поняття "парадигма бухгалтерського обліку" в своїх дослідженнях, без зазначення джерела його походження або авторства концепції.

2) Друга група дослідників зазначає, що ними використовується парадигмальний метод Т.С. Куна, однак не дотримуються логіки та принципів, закладених Т.С. Куном в розуміння цього методу.

Така ситуація не лише не забезпечує створення єдиної теоретичної структури бухгалтерського обліку як науки, а навпаки, призводить до виникнення хаосу в сфері теорії бухгалтерського обліку.

Модель науки Т.С. Куна характеризується наступними рисами:

некумулятивність – повна чи часткова заміна старої парадигми новою, несумісною зі старою під час здійснення наукової революції;

неспіввимірність – неможливість прихильників двох конкуруючих парадигм логічними засобами довести, що одна з парадигм є більш істинною чи більш загальною, ніж інша.

Існування значних суперечностей між підходами до парадигмальних класифікацій бухгалтерського обліку, що використовуються вітчизняними дослідниками ("радянський", формаційний та цивілізаційний), зумовлює необхідність використання нових підходів або метатеоретичних конструкцій для тестування методології бухгалтерського обліку на відповідність вимогам постіндустріальної економіки. Вищенаведене зумовлює два можливих подальших варіанти дій щодо застосування парадигмального методу Т.С. Куна в бухгалтерському обліку:

- *парадигмальний метод може застосовуватись* в бухгалтерському обліку, але повинна використовуватись інша парадигмальна класифікація із вищерозглянутих, але не "радянський", формаційний чи цивілізаційний підходи;
- *парадигмальний метод не може застосовуватись* в бухгалтерському обліку, для відображення процесу зміни його методології необхідно застосовувати альтернативні концепції динаміки наукового знання.

3. КОНЦЕПЦІЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПРОГРАМ І. ЛАКАТОСА

Основним стрижневим поняттям моделі науки І. Лакатоса є **“науково-дослідницька програма”**, яке було сформульовано ним на основі терміну **“метафізична дослідницька програма”**, висунутого К. Поппером у 40-х рр. ХХ ст. І. Лакатос є значною мірою продовжувачем і послідовником ідей К. Поппера, за яким наука – це процес **“перманентної революції”** а її рушійною силою є раціональна критика.

За І. Лакатосом програма в цілому повинна розглядатись як дискретно прогресивний емпіричний зсув, тобто такий, що забезпечує достатньо розумні межі, в яких може залишатись догматична прихильність програмі, при зіткненні з наявними **“спростуваннями”**. А розвиток науки за І. Лакатосом – **це послідовна зміна НДП, які можуть співіснувати чи конкурувати одна з одною**. Складові концепції **“науково-дослідницьких програм”** І. Лакатоса представлено в табл. 5.

Таблиця 5. Структурні елементи НДП

<i>Складові концепції</i>	<i>Характеристика</i>
Жорстке ядро	Складається з дуже загальних гіпотез, що дають дослідницьким програмам їх невід’ємні характеристики (наприклад гіпотеза Коперніка про геліоцентричну небесну механіку). Ядро формує “обличчя” НДП. Різні НДП мають різні “жорсткі ядра”
Захисний пояс	Забезпечує “тримання удару зі сторони перевірок”, таким чином захищаючи око, що оточує ядро, він повинен пристосовуватись чи навіть повністю змінюватись, якщо цього потребують інтереси оборони
Негативна евристика	Визначає “жорстке ядро” програми, яке за рішенням її власників, вважається “неспростовним”, його не можна відмінити чи модифікувати. Рациональне рішення полягає в тому, щоб не дозволити “спростуванням” переносити хибність на жорстке ядро до тих пір, доки підкріплений емпіричний зміст захисного поясу допоміжних гіпотез продовжує збільшуватись
Позитивна евристика	Складається з ряду доводів, більш чи менш зрозумілих, і пропозицій, більш чи менш ймовірних, спрямованих на те, щоб змінити і розвивати варіанти НДП, як модифікувати, уточнювати “спростовуваний” захисний пояс

Головна цінність програми – її здатність поповнювати знання, передбачати нові факти. Відповідно, НДП складається з методологічних правил, одні з яких говорять про те, яких шляхів дослідження слід уникати (негативна евристика), інші – яких необхідно дотримуватись (позитивна евристика). Графічно структуру НДП можна представити наступним чином (рис. 3).

Рис. 3. Структура науково-дослідницької програми за І. Лакатосом

За І. Лакатосом прогресуючою називається така НДП, яка складається з послідовності теорій $T_1, T_2 \dots T_{n-1}, T_n$, якщо: T_n пояснює всі факти, які успішно пояснювала T_{n-1} ; T_n охоплює більшу емпіричну область, ніж попередня теорія T_{n-1} ; частина передбачень із цього додаткового емпіричного змісту підтверджується.

Види НДП бухгалтерського обліку в контексті цивілізаційного розвитку представлено в табл. 6.

Таблиця 6. Хронологія розвитку НДП бухгалтерського обліку за стадіями цивілізаційного розвитку

НДП бухгалтерського обліку продовжують перебувати у прогресивному стані до тих пір, доки вони задовольняють існуючим вимогам, які висуваються до неї користувачами бухгалтерської інформації

Таблиця 6. Хронологія розвитку бухгалтерського обліку за стадіями цивілізаційного розвитку

Стадії цивілізаційного розвитку	Науково-дослідницькі програми бухгалтерського обліку			
	Проста (уніграфічна)	Подвійна (диграфічна)	Потрійна	Четвірна
Доцивілізаційна	Натуральна			
Доіндустріальна	Монетарна			
	Камеральна		Система Е. Джонса	Система Н. д' Анастасіо
	Константна			
Система І. П. Шмельова				
Індустріальна			Система Ф. В. Єзерського	
	Система позабалансового обліку			Система Дж. Лероя
			Система Дж. Лінна	
			Система Ю. Ідзірі	
Система Й. Грігга				
Пост-індустріальна	СУІК	Модель "REA"		

Таблиця 7. Багаторівнева структура жорсткого ядра подвійної науково-дослідницької програми бухгалтерського обліку

ЖОРСТКЕ ЯДРО ПНДП		
<i>Онтологічні елементи ПНДП бухгалтерського обліку</i>		
Рахунки	Подвійний запис	Баланс
<i>Процедурні елементи жорсткого ядра ПНДП, що забезпечують ідентифікацію і фіксацію ФГЖ</i>		
Інвентаризація	Документування	
НЕГАТИВНА ЕВРИСТИКА ПНДП		
<i>Загальносистемні умови (принципи) ідентифікації і фіксації ФГЖ</i>		
Періодичність	Відокремленість підприємства	Універсальний (грошовий) вимірник

Таблиця 8. Багаторівнева структура захисного поясу ПНДП бухгалтерського обліку

ЗАХИСНИЙ ПОЯС ПНДП	
Звітність	Оцінка
ПОЗИТИВНА ЕВРИСТИКА ПНДП	
<i>Фундаментальні положення складання фінансової звітності</i>	<i>Основоположні принципи оцінки об'єктів</i>
Принцип нарахування, принцип відповідності доходів і витрат	Консерватизму (обачності)
	Безперервності діяльності
Принцип повного висвітлення	Історичної (фактичної) собівартості
<i>Принципи організації застосування елементів захисного поясу</i>	
Принцип послідовності	
Принцип превалювання сутності над формою	

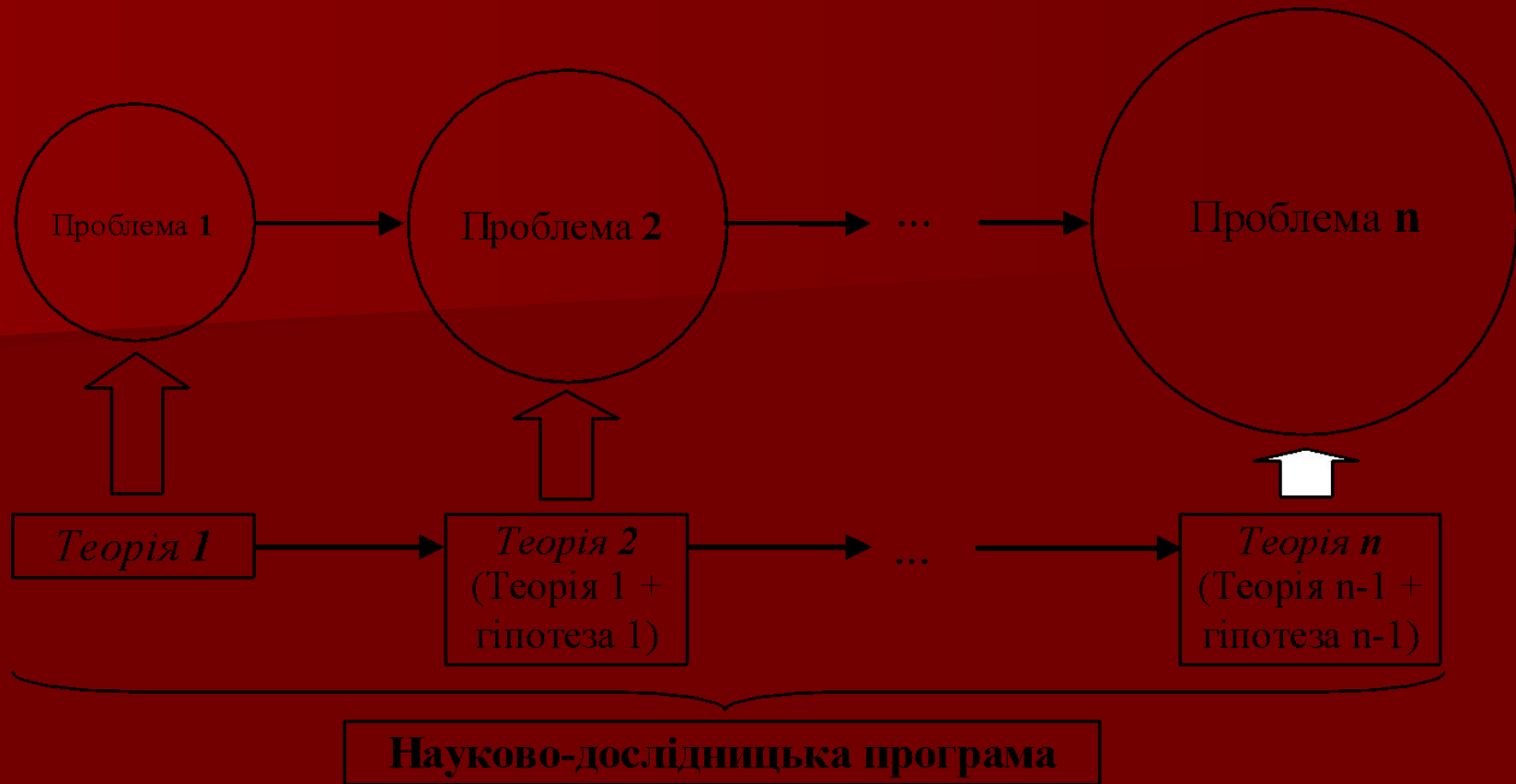

Рис. 4. Місце наукової теорії у складі науки за К. Поппером та у структурі науково-дослідницької програми І. Лакатоса

НДП є сукупністю і послідовністю теорій (адитивною послідовністю), які мають спільне ядро (незмінну основу) та об'єднані основоположною ідеєю. Кожна новостворена теорія розвивається шляхом висування додаткової гіпотези до попередньої теорії, орієнтованої на вирішення нової проблеми.

4. КОНЦЕПЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАРХІЗМУ П. ФЕЙЕРАБЕНДА

Враховуючи рівень радикалізму поглядів авторів стосовно подальшого розвитку бухгалтерського обліку виділено дві групи вчених:

традиціоналісти (В.М. Жук, І.В. Замула, Н.М. Малюга, А.В. Шайкан) – стоять на позиції необхідності збереження існуючої теоретичної структури та принципів бухгалтерського обліку. Удосконалення системи бухгалтерського обліку пропонується здійснювати шляхом інкорпорування нових об'єктів та видів діяльності до її складу.

кардиналісти (С.Ф. Голов, С.М. Деньга та Ю.А. Верига, Л.В. Нападовська, М. С. Пушкар) – підтримують позицію необхідності докорінного реформування системи бухгалтерського обліку та розробки її нового теоретичного підґрунтя на основі застосування різноманітних теоретичних основ.

За П. Фейерабендом під "анархізмом" слід розуміти відмову від будь-яких вічних та незмінних раціональних методологічних правил в реальному розвитку науки. Основна відмінність його поглядів від поглядів К. Поппера та І. Лакатоса полягає в запереченні можливості повного раціонального розвитку науки. На думку П. Фейерабенда "будь-яка методологія – навіть найбільш очевидна – має свої обмеження. Кращий спосіб довести це полягає в демонстрації меж і навіть ірраціональності певних правил, які той чи інший автор вважає фундаментальними". П. Фейерабенд виступає проти будь-яких універсальних методологічних правил, норм, стандартів, проти всіх спроб формулювання загального поняття наукової раціональності. На його думку, не слід наперед обмежувати себе певними жорсткими критеріями та принципами. "Існує лише один принцип, який можна захищати за будь-яких обставин і на всіх етапах розвитку людства, – допустимим є все".

Дякую за увагу